

Soldat i 1600-tallet

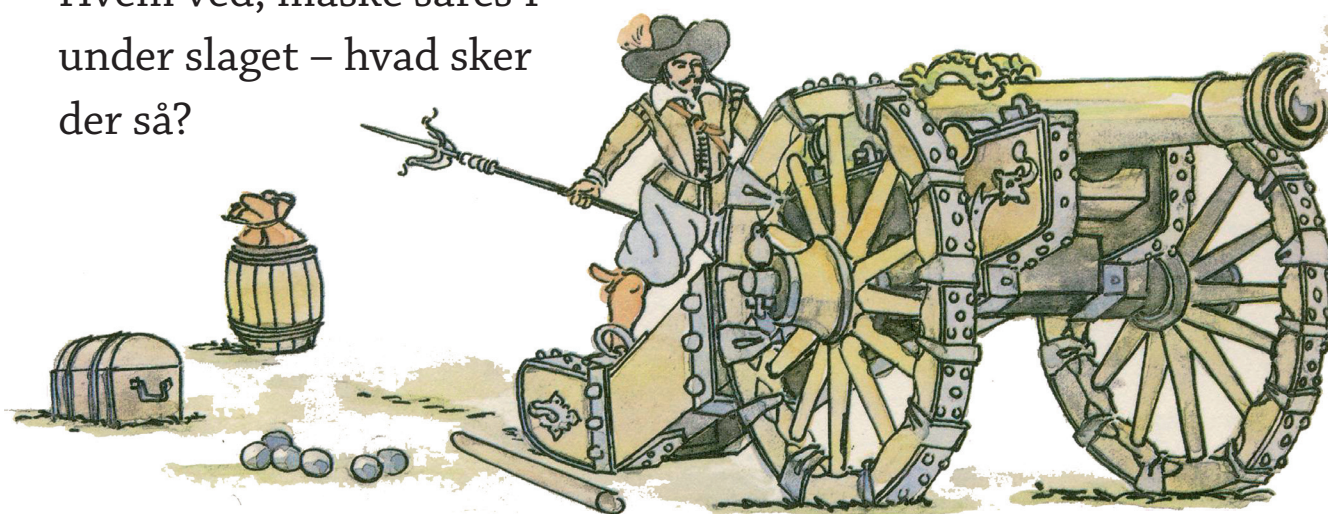
Østfyns Museer / Skoletjenesten

2009

Kære 6. klasse

Om lidt skal I deltage i Slaget ved Nyborg, der jo foregik lige ude omkring Hjulby Sø for nøjagtig 350 siden. Men før I tager jeres musket under armen og marcherer mod slagmarken, skal I også lære de andre sider af soldaterlivet at kende. I skal bygge jeres teltlejr, I skal parere ordrer og I skal lære at omgå jeres musket. I skal også bygge en kanon, der skal slæbes hen på slagmarken – og så skal den affyres!

Hvem ved, måske såres I under slaget – hvad sker der så?

På de næste sider vil vi forsøge at give jer et billede af livet som soldat i 1600-tallet, for hvordan førte man egentlig krig for 350 år siden? Hvem var soldaterne? Hvilke våben havde man, og hvordan betjente man dem? Hvad skete der, når man blev såret?

Velkommen til 1600-tallet

– vi ses på Nyborg Fæstning!

På de næste sider kan I læse om...

1. Soldaterne – hvem er de? (s. 3)

- Og hvem er du?

2. Kampfæller (s. 5)

- Kavaleriet
- Infanteriet
- Artilleri
- Nærkamp
- Hvilken slags soldat er du?

3. Våben, våben, våben (s. 8)

- Pistolen
- Musketten
- Sværd og dolk
- Kanon
- Og hvad bliver dit våben?

4. Hærdisciplinen (s. 12)

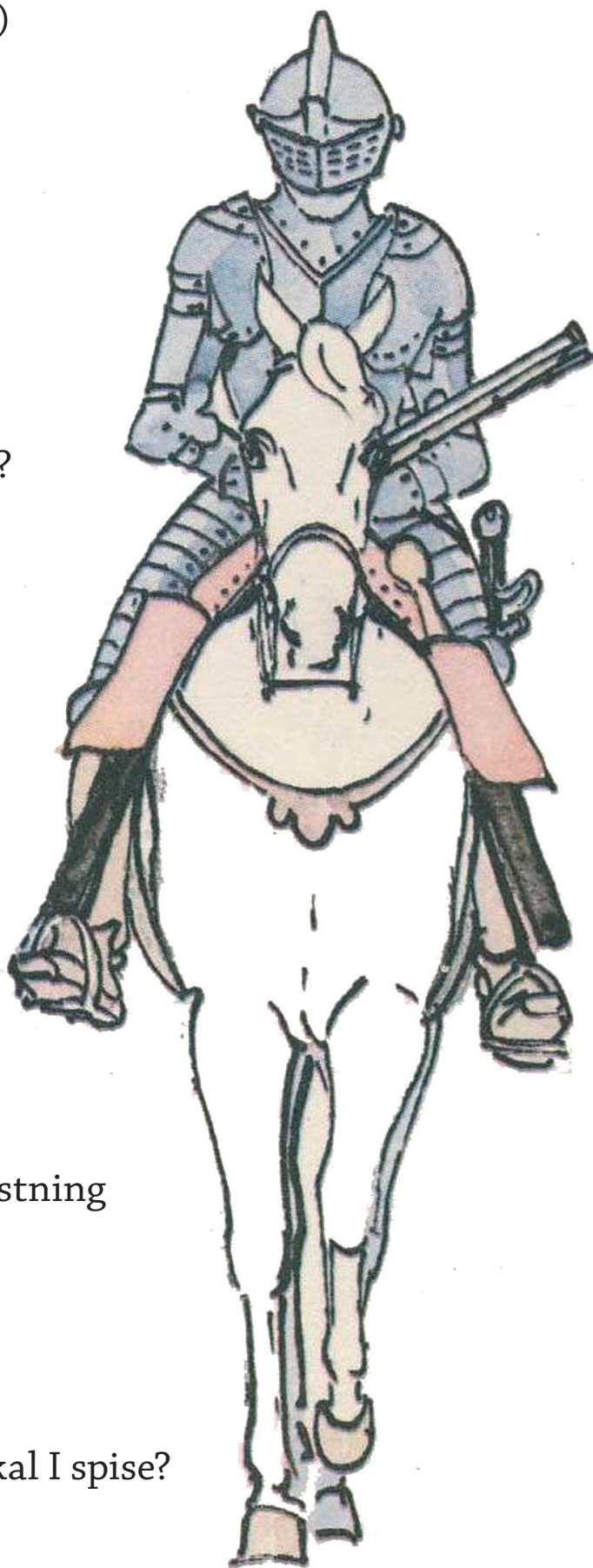
- Soldaternes ed
- Eksersits
- Religionen
- Disciplinen på Nyborg Fæstning

5. Soldaternes dagligdag (s. 14)

- Hvad spiser soldaterne?
- Hvor bor de?
- Hvor skal I bo - og hvad skal I spise?

6. Hvis det går galt... (17)

- Bliver du såret?

1. Soldaterne – hvem er de?

I 1600-tallet findes der to slags hære: Landmilitsen og de professionelle hære.

Landmilitsen består af bønderkarle, der er tvunget til at drage i krig. Det svarer lidt til vores værnepligt i dag, dvs. at det er et bestemt antal bønder, der bliver indkaldt i tilfælde af krig. Bønderne i landmilitsen er ikke særlig effektive soldater. De er jo slet ikke vant til at bruge våben, og så har de i øvrigt heller ikke lyst til at drage i krig i et fremmed langt borte fra familien. Nogle gange er soldaterne endda så langsomme i optrækket, at de kommer for sent til et slag.

Kongerne og fyrsterne – altså dem, der fører alle krigene – er meget afhængige af deres hære, så derfor er de efterhånden temmelig trætte af al bøvlet med bønder-soldaterne. De begynder derfor at se sig om efter professionelle soldater, som de kan betale for at drage i krig. Det er kun ganske særlige ”hvervemænd”, der af kongen har fået lov til at samle soldater til disse professionelle hære.

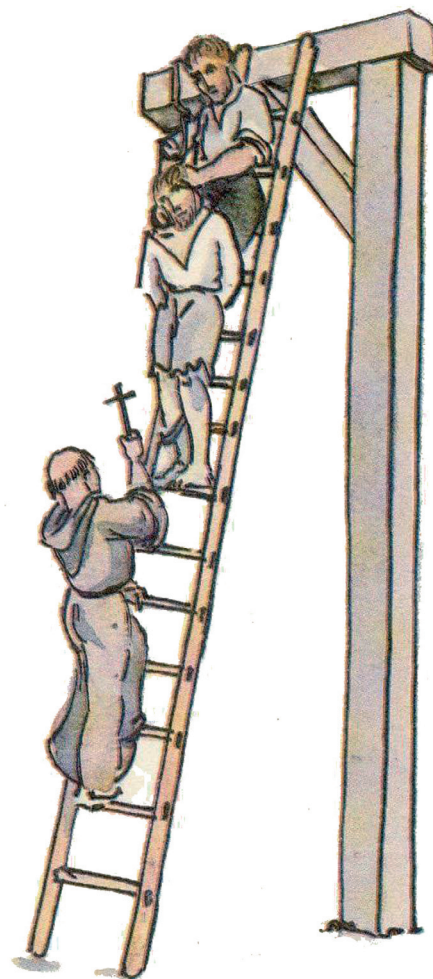

Det her er sådan en hvervemænd.

De tager ud i landet og finder frivillige mænd, der gerne vil drage i krig for penge. Lønnen afhænger af, om den kommende soldat har erfaring fra tidligere krige og om han har egne våben. Man melder sig som regel for et halvt år ad gangen. Der er dog store ulemper ved betalte soldater: De kommer ofte fra stor fattigdom og har ikke andre muligheder, end at blive ”lønmodtager-soldat”. Desuden kommer de tit fra vidt forskellige lande, og de er bedøvende ligeglade med det land, de

får løn for at forsvare. Disse købte hæere er ofte så svære at styre, at officererne må bruge vold og endda dødsstraf for at styre deres soldater. Soldaternes løn bliver først udbetalt efter et slag – og det sker, at pengene først udbetales meget sent. Det giver store problemer, for soldaterne skal jo købe deres mad for pengene. Faktisk er det sket i 1600-tallet, at soldater har nedlagt arbejdet i protest mod at lønnen blev udbetalt for sent – eller slet ikke.

Hængning: En af de foretrukne henrettelsesmetoder i 1600-tallet.

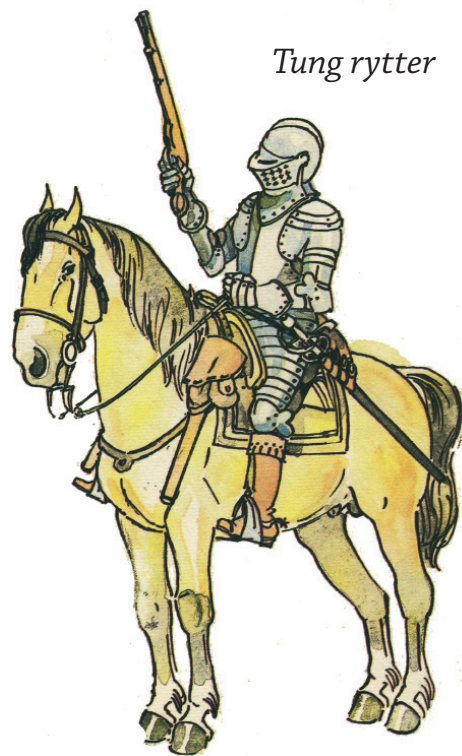
Hvem er du?

Uanset om du er på dansk eller svensk side, er du nok professionel soldat. Er du svensk soldat, er du født i Sverige eller et sted i de tyske områder, hvor mange af den svenske konges soldater var hentet fra. Hvis du derimod kæmper på dansk side, kan du være født i Holland, i de tyske områder, Østrig eller Polen, hvor mange af soldaterne under den danske konge Frederik 3. kom fra.

2. Kampfæller

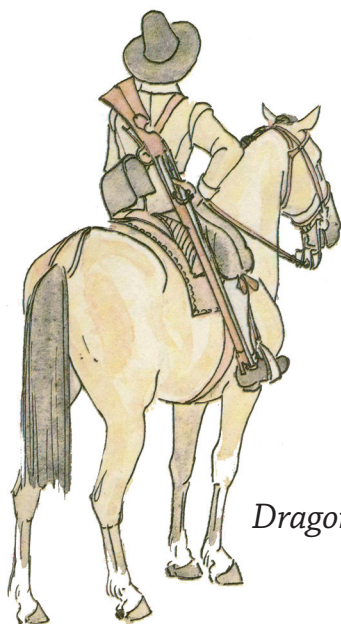
Her skal du møde de forskellige slags enheder af soldater, der tilsammen udgør en hær.

Kavaleriet består af soldater, der drager i krig på hesteryg. I midten af 1600-tallet findes der tre slags kavalerister. Den første gruppe er det tunge rytteri. Disse soldater bærer tunge rustninger, der dækker næsten hele kroppen. Tidligere bestod deres våben af lanser, men med udbredelsen af ildvåben er de gået over til pistoler: Fordelen ved skydevåben er, at man kan ramme fjenden på lang afstand, inden han kan bruge f.eks. sin lanse. Så er der det lette rytteri. Disse soldater bærer blot hjelm og brystpanser. Deres våben er en bøsse med kort løb, som de både kan lade og affyre, mens de sidder på hestens ryg. Den sidste gruppe er dragonerne, som er en mellemting mellem ryttere (kavaleri) og fodfolk (infanteri). De bruger udelukkende deres heste til transport: Så snart de er kommet til slagmarken, stiger de af hesten og fortsætter som del af fodfolket. Dragonerne bærer slet ingen rustning, og deres våben er en form for dragoner-bøsse,

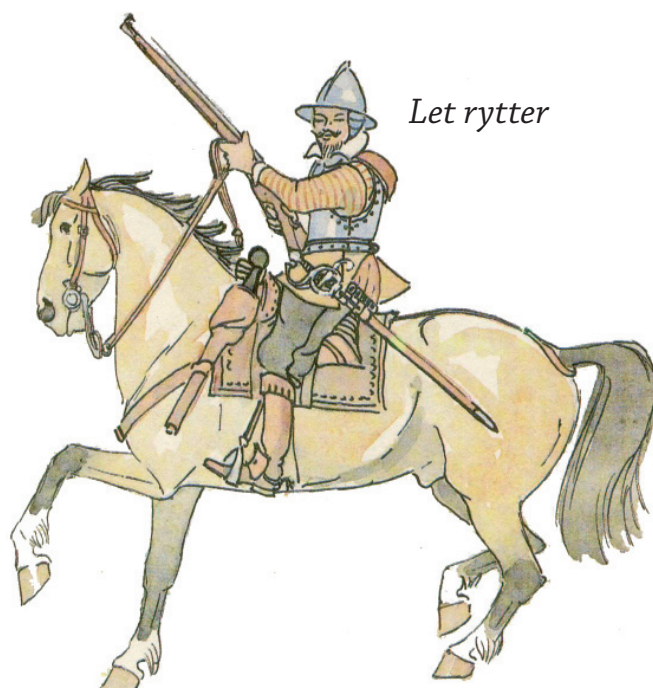

Tung rytter

der minder meget om en musket. Ligesom de andre kavalerister har de også et sværd til nærkamp.

Dragoner

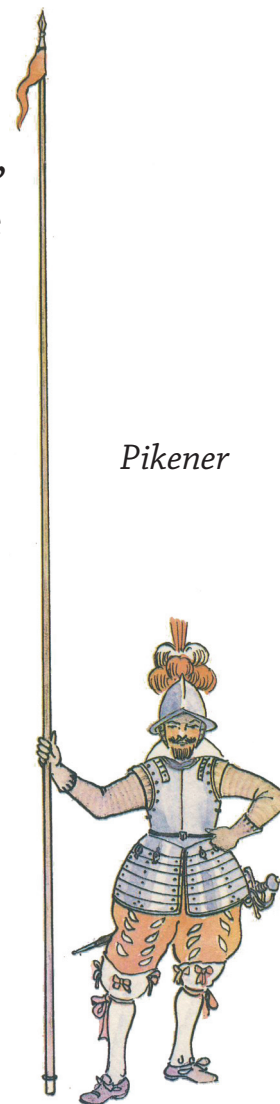
Let rytter

Infanteriet består af fodfolket – soldater til fods, og ved Slaget ved Nyborg har der deltaget to slags fodfolksoldater: Musketerer og pikenerer. Musketererne, der heller ikke bærer nogen form for rustning, bruger de tunge bøsser, der kaldes musketter. De kan veje helt op til otte kg. De bærer også et sværd og en dolk i tilfælde

Musketer

af, at de skal i nærkamp med fjenden. I modsætning til musketererne bærer pikenererne et brystpanser til beskyttelse af overkrop og lår, og deres våben er meget specielt: Et op til seks meter langt spyd (=pike) med et tyndt spyd i toppen. De har naturligvis også deres sværd med til nærkampen.

Pikener

Den sidste hærenhed er **artilleriet**, der omfatter brugen af tungt skyts, dvs. kanoner. De spillede dog ikke så stor en rolle i Slaget ved Nyborg: Det tager nemlig temmelig lang tid at genlade en kanon (ca. 12 minutter), og derfor benyttes de især i begyndelsen af et slag. Derimod er kanonerne uundværlige, når en hær skal indtage en fæstning. Da kan man tage sig god tid til at lade og affyre, da målet jo ikke bevæger sig. Det gør det derimod i et slag på åbent land: Der kan fjenden nå at komme meget, meget tæt på, før kanonen er klar til at blive affyret. De soldater, der betjener kanonerne, betegnes som artillerister.

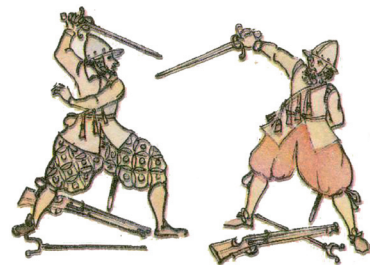

Ladning og affyring af en kanon.

Nærkamp

Nærkampen finder som regel sted, når selve slaget er ved at være forbi, og de fjendtlige grupper har bevæget sig så tæt ind på hinanden, at de ikke kan nå at lade og affyre deres ildvåben. Begge sider

kæmper for livet, og alle midler tages i brug: Sabler og dolke, hjelme, kolberne fra pistolerne – og til sidst er det måske en stor sten, der afgør kampen. Efter kampen bliver liget plyndret...

Hvilken slags soldat er du?

Du kommer til at være enten musketer eller artillerist. Som musketer får du udleveret en musket, som du skal håndtere korrekt, dvs. du skal lære at affyre og genlade dit våben. Det viser din officer dig. Du skal

også hjælpe artilleristen med både at bygge kanonen og slæbe den hen på slagmarken. Artilleristen har ansvaret for få samlet kanonen med hjælp fra musketererne i hæren. Når den er slæbt hen på slagmarken skal han affyre kanonen. Når slaget er ovre, skal kanonen med tilbage til lejren.

*En musketer
lader sin musket.*

3. Våben, våben, våben

Krudtet har man kendt siden den sene middelalder (ca. 1300), men det er først 200 år senere, at skydevåben bliver populære. Inden da er krige blevet afgjort med spyd, sværd, hellebarder – ja alt, hvad der kan stikke, skære og slå.

Hvilke våben har der især været brugt i Slaget ved Nyborg?

Pistolen: Det er især det tunge rytteri, der bruger pistolerne, der kan være op til næsten en meter lange! Pistolerne, krudtet og kuglerne opbevares i en lædertaske, der er fastgjort på forsiden af sadlen.

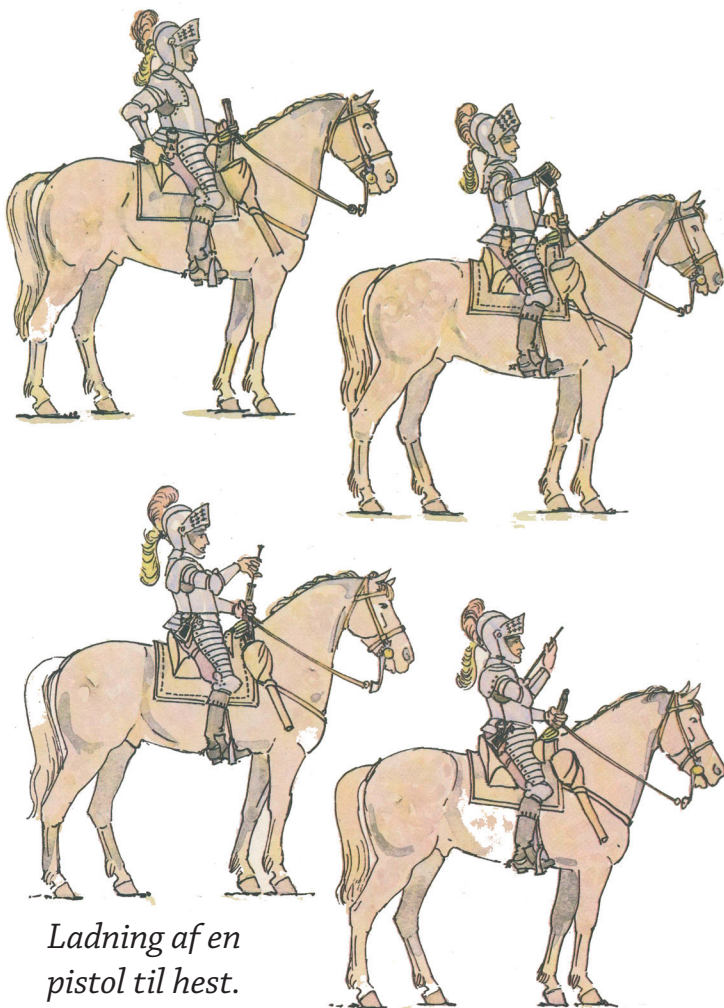
Pistolens affyringsmekanisme er hjullåsen, der fungerer ved at hjulet i pistolen spændes med en særlig

spændingsnøgle. Når man trykker på aftrækkeren, rammer et stykke svovl det spændte hjul og slår gnister. Gnisterne antænder ladningen og affyrer kuglen.

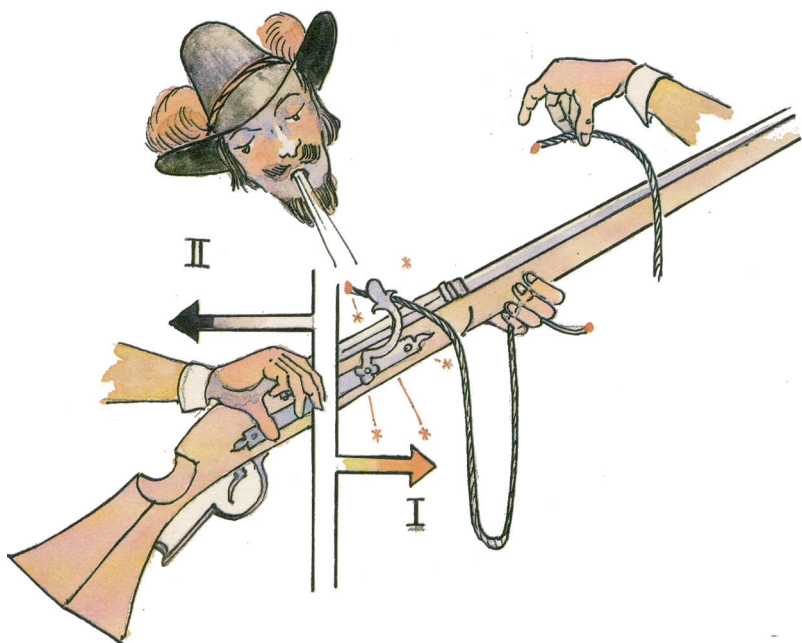
Ladningen skal foregå meget forsigtigt, da hesten kan blive urolig. Når tøjlerne slippes, ved den, at der skal til at ske noget, og den bliver nervøs. Derfor skal rytteren holde tøjlerne i hånden under hele ladningen.

Spændingsnøgle og en pistol i en lædertaske.

Ladning af en pistol til hest.

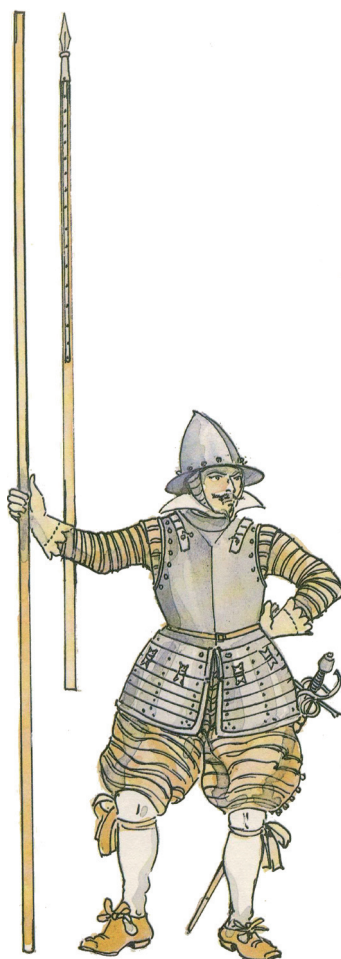

Musketten er musketerernes våben. Det er et meget tungt og langt våben, der vejer op til 8 kg og er omkring 1,5 meter langt. Derfor har musketererne altid en lang, gaffelformet støtte med sig, der kan støtte våbnet, når der skal skydes.

Musketten fungerer sådan: Når aftrækkeren betjenes,

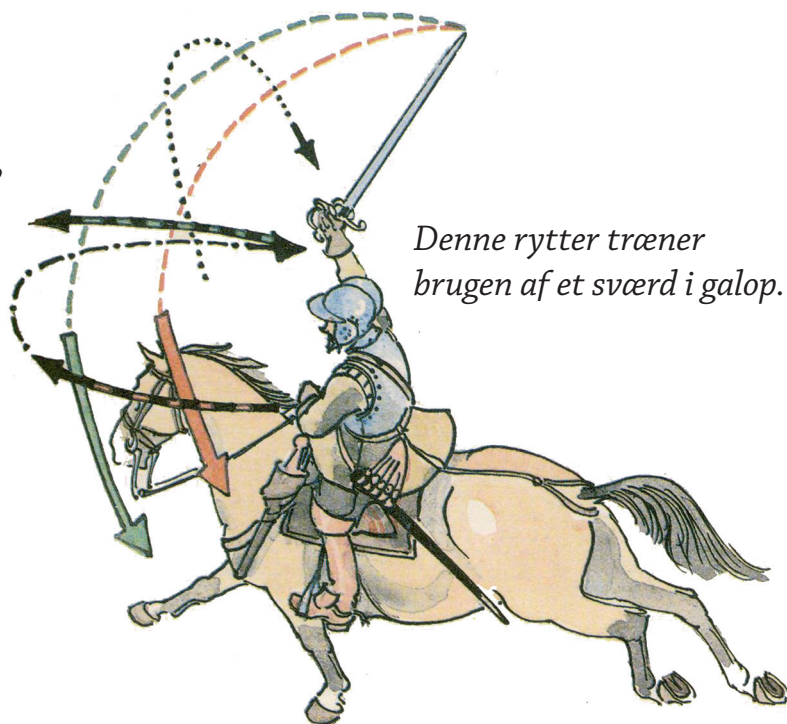
bliver spidsen af en glødende lunte ført ned til krudtet. Krudtet antændes og sender en gnist igennem et lille rør ind til blykuglen, der så affyres. Krudtet bærer soldaterne med sig i et lille krudthorn. Hver soldat har desuden en 4-6 meter lang lunte på sig, og hver 10. mand skal sørge for, at hans lunte brænder, således at de andre kan antænde deres "snor".

Musketererne skal være meget omhyggelige ved ladningen af deres våben, og de har trænet lade- og skydereglerne meget nøje – det er bestemt ikke ufarligt at håndtere med en tændt lunte i nærheden af sit krudthorn! Før affyring skal de klargøre musketten, dvs. anbringe ladestokken under løbet og kontrollere luntten. Først da kan de skyde.

Pike: Det er pikenererne, den anden gruppe fodfolk, der bruger de drabeligt lange spyd på op til 6 meter. Pikenerne skal bl.a. give musketererne "arbejdsro": Når musketererne har affyret deres skud og skal genlade – hvilket jo tager nogen tid – skal pikenerne holde fjenderne i skak. Udover piken bærer de også et sværd.

Sværd/dolk: Alle soldater bærer både et sværd og en dolk. Det er dog især rytteriet, der skal træne brugen af sværd, da soldaterne stort set må klare det hele med en hånd: Hestens tøjler må under ingen omstændigheder slippes, for hestene bliver nervøse, hvis det sker!

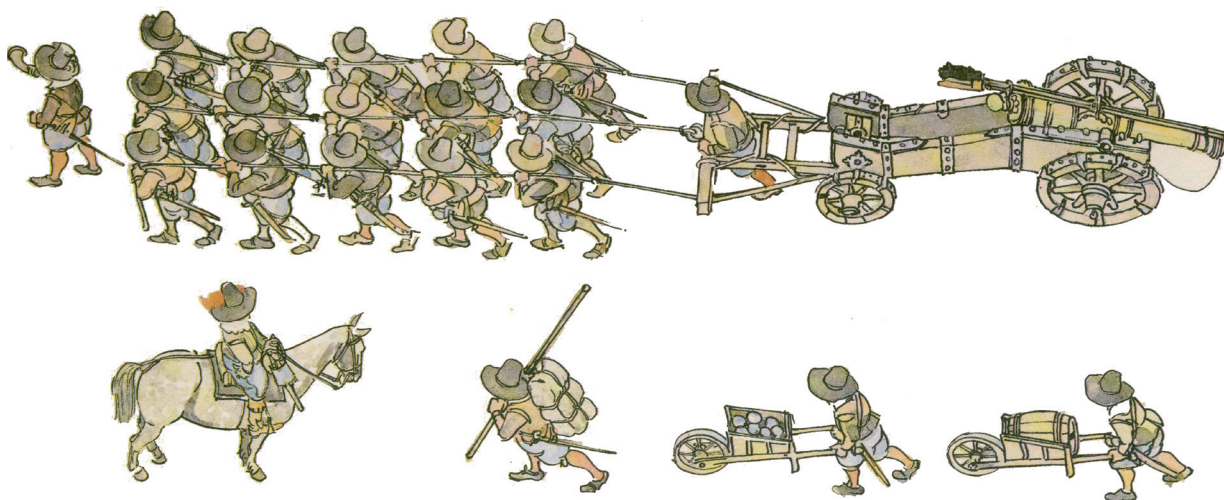

Denne rytter træner brugen af et sværd i galop.

Kanon:

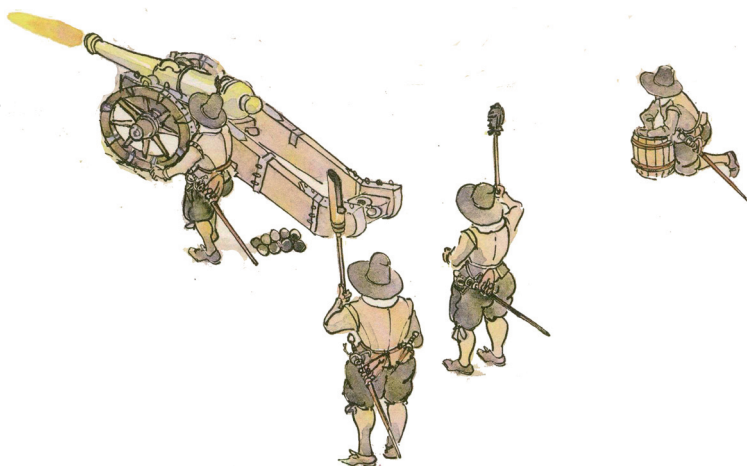
I åben kamp på en slagmark – som ved Slaget ved Nyborg – spiller kanoner kun en rolle i begyndelsen af selve slaget: Det tager simpelthen for lang tid at genlade dem, og desuden er de temmelig upraktiske at transportere rundt i kampens hede.

I 1600-tallet findes der mange forskellige slags kanoner. De transporteres som regel af heste, men hvis kanonen er meget tung, pilles den fra hinanden og man transporterer den stykke for stykke hen til lejren eller slagmarken, hvor den sættes sammen. Hvis der er mangel på heste, bliver soldaterne sat til at slæbe dem.

Er der mangel på heste, må soldaterne selv slæbe kanonen hen på slagmarken!

Inden kanonen lades, skal løbet renses. Så hælder man krudt ned i løbet med en særlig krudtskovl – lige sådan at det svarer til en fjerdedel af kanonkuglens vægt.

Når krudtet er kommet ned i løbet, presses det let sammen med en speciel pressepinde: Løst

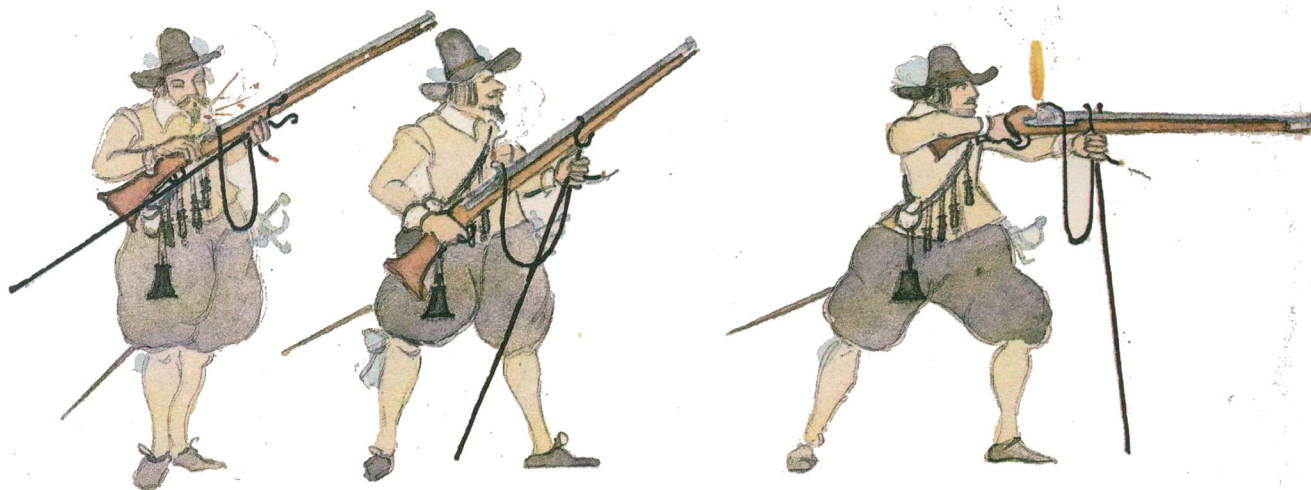
presset krudt antændes nemmere og skyder kanonkuglen ud med en meget større kraft. Selve affyringen foregår ved at man fører en tændt lunte ned til krudtet, der eksploderer.

Og hvordan sigter man med en kanon? Det gør artilleristen ved at simpelthen at pege kanonen hen mod målet, men han kan faktisk også styre kanonkuglens bane ved at hæve og sænke kanonløbet med kiler af træ, som han sætter under løbet.

Og hvad bliver dit våben?

Du bliver enten udstyret med en musket – eller også bliver du artillerist og får ansvaret for kanonen.

Inden slaget skal du lære at håndtere musketten, dvs. du skal lære at gå med musketten, lade og affyre den. Hvis du udpeges til at blive artillerist, får du et vist antal soldater stillet til rådighed til at sætte kanonen sammen. I skal også slæbe den hen på slagmarken. Ved affyringen af kanonen hjælper officeren dig.

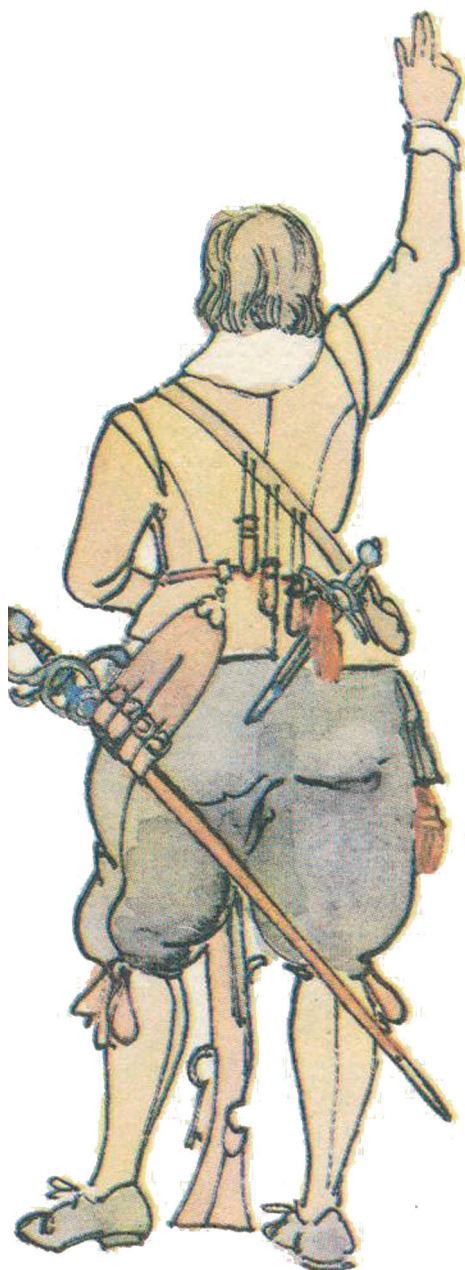
4. Hærdisciplin

Soldaternes ed

Lige efter soldaterne har meldt sig til tjeneste, skal de aflægge en ed. Det betyder at man lover ikke at bryde de regler, der gælder på den nye arbejdsplads – hæren. Soldaterne danner en rundkreds og i midten står den person, der har hvervet soldaterne, og læser reglerne op – og de straffe, der rammer dem, hvis de overtræder reglerne. Soldaterne hæver deres højre arm for at vise, at de aflægger eden.

En ed kunne lyde sådan her:

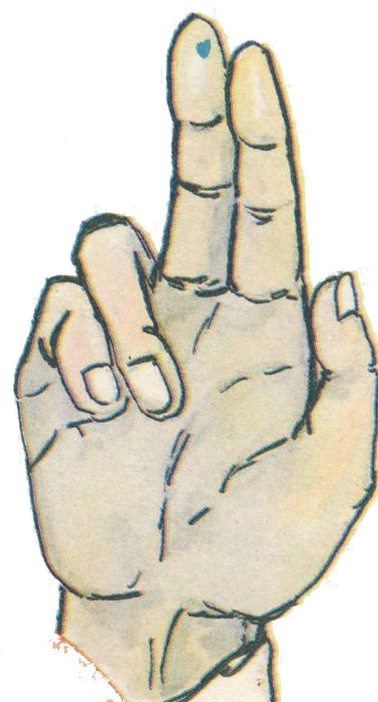
- *Det er strengt forbudt at komme i slåskamp med andre soldater.*
- *Den, der stifter uro eller angriber en anden soldat, straffes med døden.*
- *Hvis man forlader lejren uden tilladelse, straffes man med døden*

Når man aflægger ed, hæver man højre arm og...

- *Ingen må snakke med fjenden uden kommandantens tilladelse.*
- *Den, der slår en soldat ihjel, som flygter fra slagmarken, bliver ikke straffet, men belønnet.*
- *Efter et slag er det ikke tilladt at plyndre før man har fået tilladelse til det.”*

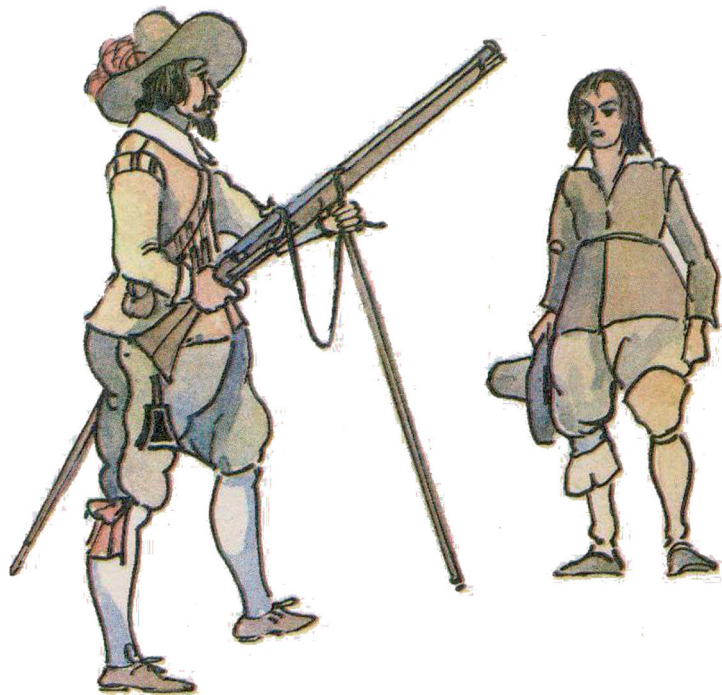
Alle overtrædelser straffes hårdt med f.eks. prygl, træhest – eller døden.

... gør dette tegn.

Eksercits

Det første, de nye soldater bliver udsat for, er eksercits. De skal stille sig i en række, og de skal lære at vende sig til højre og venstre og holde afstanden mellem de enkelte rækker. Der er også regler for, hvordan man hilser ordentligt på hinanden. Det foregår på den måde, at den underordnede rætter ryggen og tager hatten af for en overordnet.

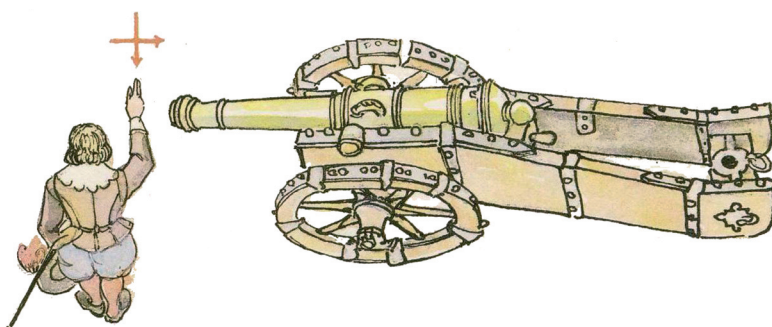

Efter at soldaterne har lært at stå på rad og række, skal de lære at håndtere deres våben. Det tager lang tid, for ethvert greb skal man kunne i søvne – for med en glødende snor i nærheden af krudtet kan det nemt gå galt.

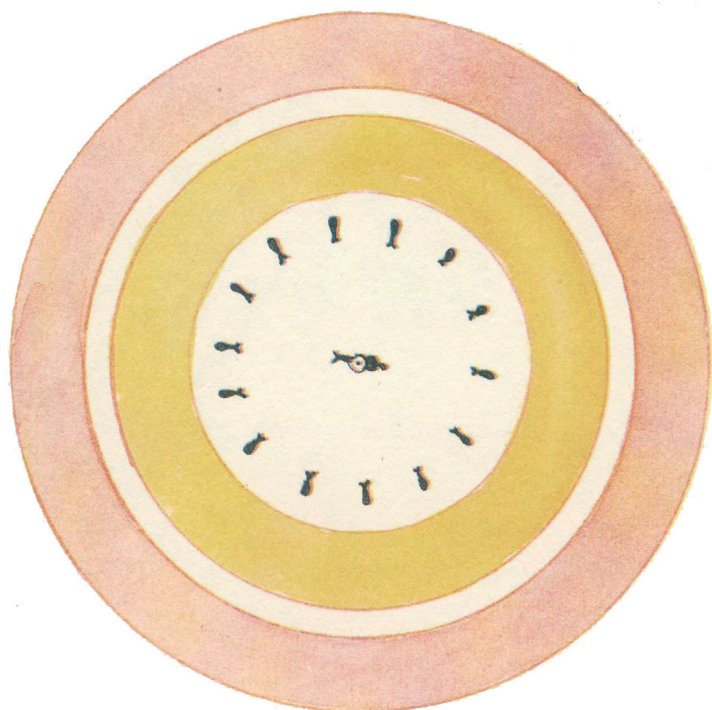
Når man hilser på overordnet, tager man hatten af!

Religionen

I 1600-tallet, altså da Slaget ved Nyborg finder sted, spiller religionen en stor rolle. Soldaterne, der deltager i slaget, er alle kristne, og de kan være sikre på, at de udfører Guds vilje, for i biblen står der, at det er i orden at gå i krig, hvis man blot gør det for en god og retfærdig sag. Hvis soldaterne bliver dræbt, bliver de martyrer og kommer i himlen. Det siger præsterne, som rejser rundt med hærene for hele tiden at minde soldaterne om, at det er i orden at slå ihjel, når blot man gør det i den gode sags tjeneste.

Katolsk soldat slår korsets tegn foran kanonløbet lige inden den "hellige kugle" fyres af!

Eden aflægges mens I står i en rundkreds omkring jeres officer.

Disciplinen på Nyborg Fæstning

Som soldat på Nyborg Fæstning har du også en officer, som du skal adlyde. Når du ankommer til fæstningen, samles du med de andre soldater i en gruppe, og jeres officer fører jer hen til jeres lejr. Når I har bygget lejren op, skal I aflægge eden, som gælder hele formiddagen på fæstningen! Eden må ikke brydes, så vanker der strenge

straffe. Så skal der ekserceres, og I skal lære at håndtere jeres våben. Der er selvfølgelig også en præst, der fortæller jer, hvorfor det er i orden at drage i krig og slå andre mennesker ihjel.

5. Soldaternes dagligdag

Hvad med familien?

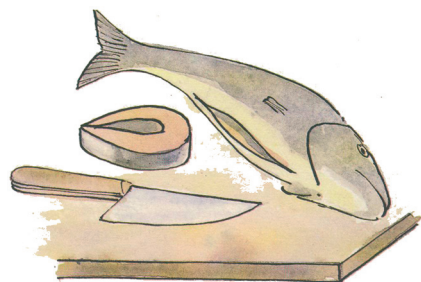
Ofte har soldaterne deres familier med i krigen. Konerne og børnene følger efter i en mindre hær, der består af alle mulige slags mennesker, der tjener deres penge på soldaterne: Håndværkere, handelsmænd, prostituerede. Faktisk kan der være op til 2.000 mennesker i følgehæren til en regulær hær på 5.000 soldater. Konerne hjælper deres mænd med at bære udstyr, og så vasker de deres tøj.

At have familien med på krigsfærd er især et problem, når soldaterne ikke får deres løn udbetalt regelmæssigt. For en ting er en sulten soldat, en anden er en sulten familie. Og det sætter soldaterne under pres, og plyndring forekommer meget, meget ofte. Faktisk er plyndring så udbredt, at hele landområder er fuldstændig ødelagte efter en hær er rejst igennem den.

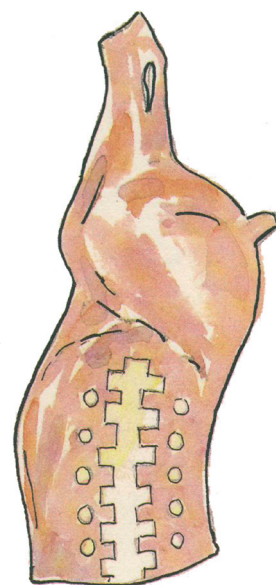
Hvad spiser soldaterne?

Soldater skal have udleveret mad, det siger reglerne.

Det får de også – nogle gange. Det er lidt det samme

med maden som med lønnen – det leveres uregelmæssigt, og nogle gange slet ikke. Når soldaterne slår en militærlejr op, bygger de også et telt til maden, som man kalder proviant. Teltet bevogtes 24 timer

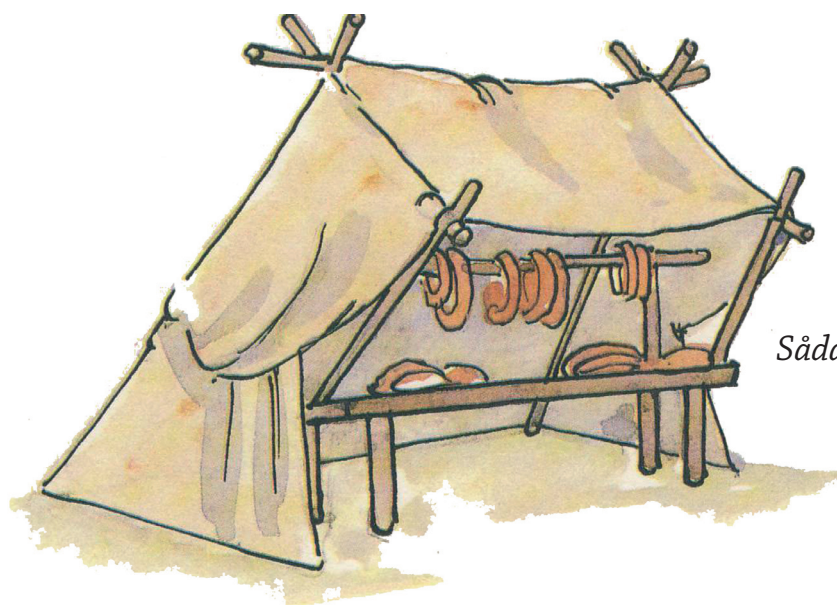
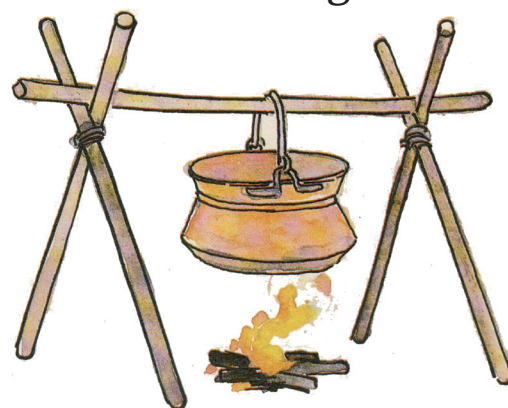
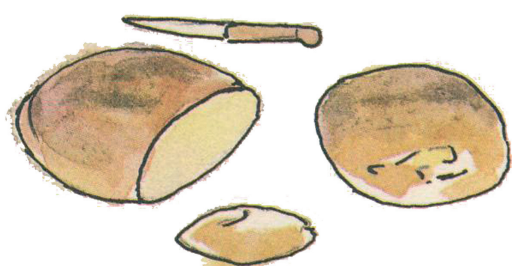

i døgnet af særlige vagtmænd, der har fået lov til at

spise sig mætte, inden de tager en vagt: Det er jo nemmere at bevogte

et spisekammer, når man ikke er sulten selv! I teltet opbevares der bl.a. fisk, kød, frugt, grøntsager – og hvidløg! Kødet er naturligvis enten saltet eller røget. Når soldaterne igen ikke

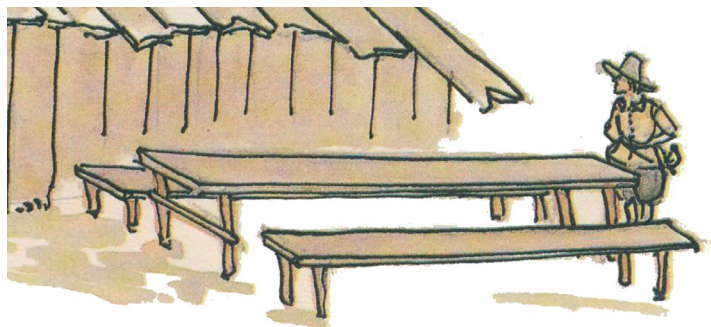
havde fået deres proviant, gik de på rov på de omkringliggende gårde. Hvad de fandt, smed de i en stor jerngryde og kogte suppe på det.

Sådan så et provianttelt ud.

Hvor bor soldaterne?

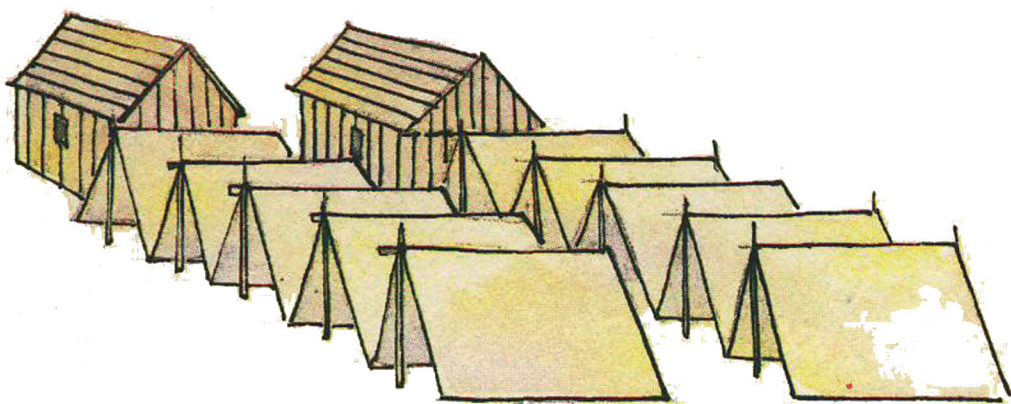
Når en hær afbryder en march, skal der bygges en teltlejr. Lejren skal stå i nærheden af vand, så især hestene kan få slukket

tørsten. Lejren består af forskellige

slags telte. Officererne får særlige træhytter, mens de almindelige soldater må nøjes med telte. Desuden skal der bygges provianttelte og stalde til hestene. Der hersker strenge regler i lejren, og man straffes f.eks. med døden, hvis man forlader lejren uden tilladelse. Det er også

strengt forbudt at tale med fjenden.

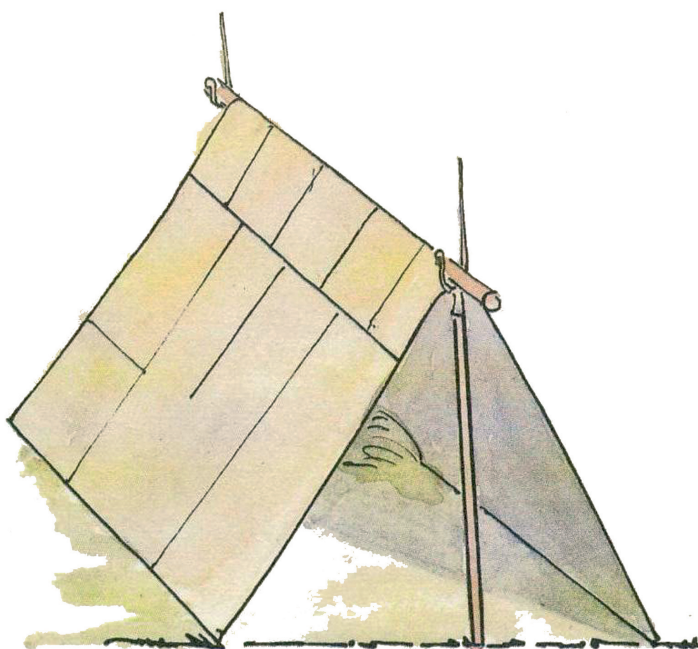

Træhytterne er til officererne - teltene til de almindelige soldater.

Hvor skal I bo – og hvad skal I spise?

I skal naturligvis have en teltlejr, hvor I kan træne eksercits og lave

våbentræning. Men lejren skal I selv bygge. Det er det første I gør, når I kommer til Nyborg Fæstning. I skal selvfølgelig også spise rigtig soldatermad, som varmes over ilden.

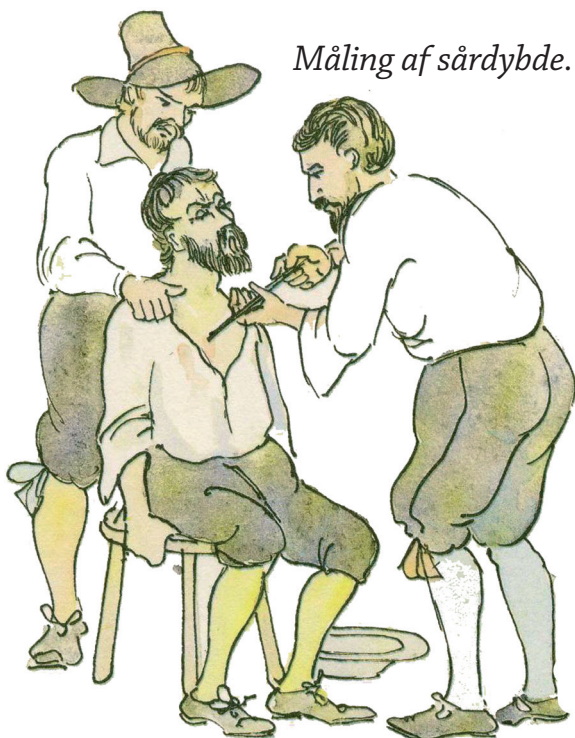
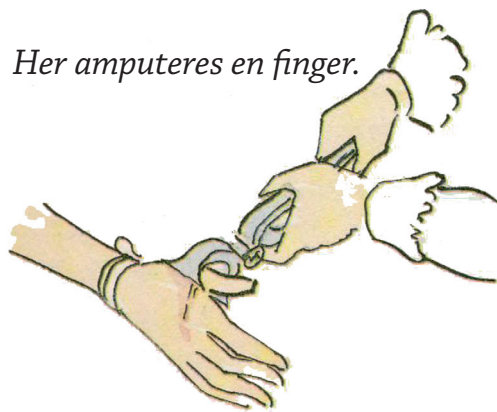

Det er jeres telt!

6. Hvis det går galt...

Slaget ved Nyborg er i fuld gang, og musketkuglerne flyver om ørerne på dig. Sårede soldater ligger på jorden og skriger, og du er i gang med at lade din musket, da du pludselig mærker et hårdt slag mod dit ene ben. I næste sekund kan du ikke få benet til at makke ret, og du kigger

Her amputeres en finger.

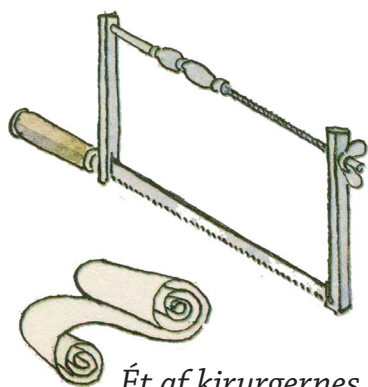
Måling af sår dybde.

ned ad dig selv. Først da opdager du blodet, der pibler frem fra et stort hul i dine busker. Du er såret – og du er ved at besvime. Hvad nu?

Hvor der er krig, er der sårede og døde, og derfor er feltkirurgerne altid en fast bestanddel af en hær. Selvom man naturligvis ikke kan sammenligne en feltkirurg fra 1600-tallet med f.eks. en moderne læge, så har kirurgen i renæssancen et meget bredt udvalg

af lægeinstrumenter til sin rådighed: Han har instrumenter til at måle dybden af et sår, han kan operere, han har save, der kan amputere sønderskudte arme og ben. Kirurgen bruger

også knive, sakse og tang. Sårene syr han sammen med nål og tråd, og selvfølgelig har han også sårhelende væske, som han drypper på forbindingerne.

Ét af kirurgernes vigtigste instrumenter: Saven...

Feltkirurg.

Men det kan også gå rigtig galt – og mange sårede overlever ikke. Hvad sker der så? De døde bliver simpelthen liggende på slagmarken, og oftest bliver ligene plyndret: De andre soldater tager deres tøj og våben og de ejendele, de nu måtte have på kroppen. Efter slaget samles de døde sammen. Ved Slaget ved Nyborg, hvor der døde omkring 3.000 soldater, bæres de sammen i en stor bunke og brændt. Det sker dog også, at en død soldat sendes hjem til sin hjemegn for at blive begravet der. Men så kommer han fra en rig familie, der har råd til at få den døde transporteret hjem.

Bliver du såret?

Ja, det kan godt være, at du også bliver ramt af en musketkugle. Så er det heldigt, at der er en feltkirurg med i slaget, der kan tage sig af såret! Men først skal du have hjælp til at komme hjem til lejren, hvor lægen har sit udstyr.

En "heldig" veteran: Han har kun mistet et ben...

Efter slaget...

Litteratur:

Aage Fasmer Blomberg

“Fyns Vilkår under Svenskekrigene 1657-1600”

Odense, 1973

Michele Byam

“Våben og rustninger”

København, 1988

Eduard Wagner

“Tracht, Wehr und Waffen im Dreissigjährigen Krieg”

Hanau/Dausien, 1980

